

# Lengyel András

## Az „ördög ganéja”

A hamis realitás termelésének artisztikus tudománya

A Kosztolányi-kutatók előtt nem ismeretlen, hogy Kosztolányi Dezső Pázmány Péternek nagy tisztelője volt. A *Nyugat* 1920. októberi számában elismerő esszét írt és közölt róla *A magyar próza atyja* címmel (Kosztolányi 1920), majd évekkel később a konzervatív-kommerciális *Új Időkben* is visszatért rá (Kosztolányi 1928). Az 1920-as esszé a maga nemében magisztrális munka, az ellenreformáció „frontemberét”, a militáns hitvitázó főpapot beemeli az irodalmi kánonba. Érvelése némileg eltér a szokványos megközelítésektől, de irodalmi szempontból plauzibilis, sőt meggyőző. Pázmányt nem teológiai fejtegetései, hanem nyelve alapján ítéli meg s helyezi igen magasra. „Ő a magyar próza atyja és törvényhozója”, írta róla; „az első, aki egy ember liúktető gondolatait ágyazza a magyar prózába. [...] Azon a nyelven, melyen még csak enni és inni lehetett kérni és meghányi-vetni a családi élet történéseit, a földművelés kezdetleges műveleteit egyszerre leheletnyi gondolatárnyalatot bűvöl elő, váratlanul hangot ad a harag, szeszély, önkívület és részvét minden rezzelésének. Nincs többé lehetetlen ezen a nyelven.” (Kosztolányi 1920: 911.) Hogy a Pázmány előtti magyar nyelv jellemzése igazságos-e, vitakérdés lehet, de hogy ezen a nyelven Pázmány sokat finomított, kifejezőbbé tette azt stb., nem vitás. Aki olvasta írásait, élvezte remek képeit, igazat ad Kosztolányinak. S hogy ez az esszé nem bocsátkozik a teológiai fejtegetések rekapitulálásába, s nem is minősíti azokat, száz év távlatából is természetes redukciónak tetszik: az igazán fontos mai távlatból kétségkívül a nyelv, amelyen Pázmány megszólal, s amely sok szempontból máig minta lehet. A hajdani hitvita ma legföljebb néhány tucat, amúgy kitérő és érdemes kutató érdekkörébe tartozik.

Kosztolányi esszéje azonban ravaszul kódolt szöveg; nem csak arról szól, amiről beszél, implicite sok minden más is meghúzódik benne. Így például, horribile dictu, a hajdani hitviták „nyelvi stratégiája” is. Amit ugyanis Pázmány nyelvben dicsér, az éppen a hitvitázók nyelvi eszköztárát alkotta. Az „antipolitikai” nézőpont csak a *Nyugat* olvasóinak szólt – Kosztolányit valójában a polemikus Pázmány legalább annyira érdekelte, mint amennyire nyelve.

---

Összeállításunkkal szeretettel köszöntjük a hetvenesztendős Lengyel Andrást, folyóiratunk régi, megbecsült munkatársát. (A Szerk.)

Hogy Kosztolányit valójában az „egész” Pázmány érdekelte, s a nyelvet „mozgató”, vagy inkább a nyelvben is kifejeződő mélyebb stratégia is foglalkoztatta, arra már egy 1919. október 31-i Pardon-glossza is elég nyíltan utal. Az *Egy véleményen a Népszavával* című glosszája ugyanis nemcsak emlegeti Pázmányt, nemcsak nyelvteremtő teljesítményét hangoztatja, de magának a glosszának is Pázmány a mintája, s a hivatkozás is polemikus kontextusban jelenik meg. Méghozzá az akkori aktuális (s a hajdani hitvitákkal rokon) médiacsata kontextusában hivatkozik Pázmányra. „*Helyes a bógés, kedves Népszava. Szórol-szóra aláírjuk, amit itt felhoz. Az angol s amerikai urak csakugyan meg lehetnek botránkozva, hogy annak idején sötét tömegeket vonultatott fel minden ártatlan polgári szervezkedés ellen és a magyarság legszomorúbb idejében elvágatta a gyűléstermek villamos huzalait. Az is igaz, hogy az ellenvélemény sajtóját elrabolták, nem is vetették máglyára, hanem egyszerűen megszüntették és az előre kifizetett lapokat az előfizetők nem kapták meg. Szórol-szóra való, hogy a Népszavával puszpajtás bolsevizmus egymás után égette meg a tudományos könyveket, máglyára rakatta például Pázmány Péter köteteit is, amelyekben a magyar nyelv örök törvényei vannak lerakva, azon a címen, hogy »klerikális«.* [Itt a cenzúra egy szakaszt törölt.] *Vagy nem erről ír a Népszava? Akkor pardon.*” (PGI 79.)

A Pázmány-említés mellől sajnos hiányzik a folytatás, így csak találgatni lehetne, mit húzott ki onnan a cenzor. (Nyilván valami aktuálisan „érzékeny” utalást.) Két dolog azonban így is bizonyos. (1) Ez a glossza már Pázmány írásainak ismeretében íródott. S mivel az első Pardon-glossza csak kevéssel előbb, 1919. október 1-jén jelent meg, talán nem megengedhetetlen a föltételezés, hogy már a rovat ötlete és megindítása is a Pázmány-életmű ismeretében történt. De ha (2) a Pázmány-életmű természetének tudatosulása mégiscsak október vége felé történt volna meg, akkor is bizonyos, hogy az *Egy véleményen a Népszavával* retorikai stratégiája lényegét tekintve megegyezik a hitvitázó Pázmánynak az *Őt szép levélben* (1609) és az *Őt levélben* (1613) alkalmazott érvelési módszerével. Azaz a közvélekedéssel ellentétben Kosztolányi Pázmánytól nemcsak „nyelvet” tanult, hanem valami mást is.

Hogy pontosan mit, azt érdemes közelebbről is szemügyre vennünk.

\*

E ponton célszerű Kosztolányinak az egyszer részben már idézett egyik mondatát közvetlen előzményeivel együtt újra idézni: „*A protestáns harcosok, akik annak idején lándzsát törtek az új hit mellett, csak az igazsággal akartak hatni, a szép szavakat megvetették, képzeletüket, rokon érzésüket, vagy gyűlöletüket pórázon tartották, a szó képzeletét éppúgy nem szerették, mint a katolikusoknak templombéli »bálványos« szent képeit. Pázmány Péter az első, aki egy ember lüktető gondolatait ágyazza a magyar prózába.*” (Kosztolányi 1920: 911.) Ez a jellemzés, ha jól belegondolunk, nem más, mint a szikár, száraz racionalitással szemben a képszerű, artistikus érvelés fölértékelése – s persze egy füst alatt az igazság zárójelbe tétele. Ez az attitűd tovább finomodik az esszé egy másik helyén, ahol Kosztolányi arról ír, hogy Pázmány „*hamis gáncsok és látszat-ellenvetések özönével mesterségesen dühíti és az ellenfelére uszítja magát, hogy aztán a harag szülte rajongás tüzeiben annál tündöklőbbben és lázasabban ragyogjon föl egyetlen igazsága, az, ami az ő lelkében*

igazság.” (Kosztolányi 1920: 912.) Ebben nem nehéz fölismerni a szubjektív, vélelmezett egyéni igazság igazolását, amelynek verbális érvényre juttatása megengedi a „hamis gáncsok” és „látszat-ellenvetések” retorikai alkalmazását is. Mindez pedig a Pardon-rovat olvasóinak már ismerős lehet, hiszen itt voltaképpen a rovat gyakorlata pozitív, affirmatív stilizálásban jelenik meg.

S az is kiderül az esszéből, Pázmány szövegei inspirálták Kosztolányit. Az esszé első mondataiban expressis verbis kimondta: „Pázmány Péter közelebb áll hozzám, mint bármelyik más prózáirónk. Szinte naponta olvasom. Az a vastag kilenc kötet, melyet a magyar tudományos egyetem adott ki, imádságos könyve, hitvitái, haragos prédikációi és országmentő levelei, napjaim kedves enyhülete és fölfriessítője.” (Kosztolányi 1920: 911.) (NB. Vegyük észre: Pázmány „hamis gáncsokkal” operáló „levelei” itt mint „országmentő” írások jelennek meg. Ez bizony markáns politikai, retorikai és morális állásfoglalás.)

Nem kétséges, a Kosztolányi dicsérte pázmányi nyelvhasználat/nyelvteremtés mögött ott van egy rejtett, ám áttételeken keresztül is nagyon hatásos kognitív eljárás, amellyel egyaránt lehetett élni és visszaélni. S ami jelen összefüggésben különösen fontos, nyelvnek és kogníciónak ezt az összefüggését, mint a leírásból kiderül, Kosztolányi fölismerte. S bár „nyugatos” esszéjében, érthetően, nem ezt hangsúlyozta, „újnemzedékes” glosszájában élt a fölismeréssel. Igazat írt persze a *Nyugatban*, a teológiai témák csakugyan nem érdekelték, ám a pázmányi vitamódszert, ezt a maga idejében nemcsak újszerű, de nagyon hatékony „kommunikációs” metodikát átvette és az aktuális igényekhez alakította.

\*

A Pardon-glosszák írásakor Kosztolányinak már rendelkezésére állott a Pázmány-életmű „modern”, 1895-ös összkiadása. Az *Öt szép levél* az összes művek második kötetének 503–620. lapjain, az *Öt levél* a IV. kötet 701–799. lapjain olvasható. (Mindkettőt Rapaics Rajmond adta közre.) A két – egyébként összetartozó – szöveg a közelmúltban (2019) kritikai kiadásban is megjelent az Universitas Kiadónál. A barokkos címe a kötetnek: *Egy keresztény prédikátortól, S.T.D.P.P. az kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz íratott öt szép levél* (1609). *Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél* (1613). Ezt a kötetet Horváth Csaba Péter rendezte sajtó alá, s a Pázmány Péter Művei 10. kötete. (Az alábbiakban ezt az új kritikai kiadást idézem, PPM rövidítéssel.)

A két hitvitázó iratnak mára elég nagy irodalma is van; mind az 1609-es, mind az 1613-as levélről többféle értelmezés született. (Ezekről az új kritikai kiadás jegyzetei számot is adnak.) Szempontunkból most azok az értelmezések a legfontosabbak, amelyek a két mű eltérő karakterét is jellemzik. A legbeszédesebb distinkcióval Balázs Mihály (2008) élt, amikor leszögezte: „az 1613-as kiadás esetében a rendkívül szellemesen, s kivételes nyelvi erővel működtetett, de kíméletlenül elmarasztaló szatirikus beszédmód a jellemző”, az 1609-es vitairat viszont még nem megy el ideig, és az „szinte megingás nélkül lépked a kifinomult ironia nagyon keskeny ösvényén” (Balázs 2008: 403–404., PPM 10: 273.). Azaz az *Öt szép levél* 1613-ra az *Öt levélben* „iróniából szatirikussá válik” (PPM 10: 273.), mondhatnánk, retorikailag radikalizálódik.

A szöveg (s ez mindkét változatra érvényes!) a hitvita-irodalom része. „A hitvita eredendően [...] dialóguson alapuló szóbeli műfaj, amelyet a könyvnyomtatás a maga szélesebb közönséget megszólító módján megváltoztatott”, és idővel már „nem a másik fél meggyőzését, hanem sokkal inkább a saját felekezeti identitás megerősítését szolgálta” (PPM 10: 268.). Pázmány 1609-es művét az irodalomtörténet-írás „a barokk kori magyar irodalomtörténet mesterművének” tekinti, mivel klasszikus szépirodalmi formát választott, és „az irónia eszközeivel szégyeníti meg a vitapartner protestáns prédikátorokat” (PPM 10: 268.). A megszegyenítéshez a hitvita-irodalom teljes „tudományos” eszköztárát és teljes retorikai potenciálját bevetette (PPM 10: 268.).

\*

Van-e, lehetséges-e a hitnek igazságkritériuma? Eldönthető-e, hogy valamely hit „igaz” hit-e?

A Gödel-féle határozatlansági elv szerint valamely tétel teljes, maradéktalan igazolása elvileg sem lehetséges. S ha ez érvényes a szigorú logikájú matematikai bizonyítás esetében, sokszorosán igaz az eleve hitszerű gondolati konstrukciók esetében. Ezeknél az előzetes, nem racionális opció minden további lehetőséget meghatároz, s így minden érv, pró és kontra, csak utólagos racionalizáció lehet. A nem racionális racionalizálása pedig magán viseli eredete antinómikus szerkezetét. (Ebből a szempontból a vallási hit és a politikai hit nagyon szoros rokonságban van.)

Pragmatikus igazságkritériumok természetesen vannak. Ilyen kritérium például a történeti viszonyítás. Azaz: az elv, amelynek „igazsága” kérdéses, hogyan viszonyul a tradícióhoz, a „szent” (szentként elfogadott) valamilyen autoritás által kinyilatkoztatott szöveghez? Igazolja-e a szóban forgó elvet a „Szentírás”, például valamelyik apostol, régi „doctor” vagy más ilyesféle tekintély? Ez eldönthető, mondhatnánk, pusztán csak filológiai kérdés, s ilyenkor csak a régi és az aktuális szöveg értelmezése a feladat. Az ilyen igazolás azonban csak történelmi igazolás, nem valamely elv elvi igazsága, csak hagyományba illeszkedése vagy hagyománytól való idegensége az, ami kiderül. A saját álláspont igazolásának nagyon hatásos eszköze, amellyel máig igen sokszor és sokféle helyzetben élnek, az ellenfél álláspontjának diszkreditálása is – például ellentmondásainak kimutatásával. Ha az ő álláspontja problémás, akkor az enyém, amely szemben áll vele, természetesen jó. Ez a logika azonban lehet hatásos, de nem elvi igazolás; ez is csak pszeudoracionális megoldás. Vannak azonban olyan esetek, amikor mindez már nem elegendő. A papi nötlenség elve például már tisztán gyakorlati kérdéseket is fölvet, és így gyakorlati igazolást is igényel. Ezzel persze a szent szövegekhez való viszony is igencsak kinyílik, s az érdek, mint a „valóság” rejtett szerkezete, kritériummá (s persze vitaponttá) válik. Az érdek viszont az „igazsághoz” viszonyítva csak korlátozottan legitim összefüggés – ezért általában rejtése (kódolása) is szükséges. Ezzel pedig nem átláthatóbbá, hanem éppenhogy komplikáltabbá válik a kérdés; így többszörös igazolás válik szükségessé. S ezzel újra igazolatlan és igazolhatatlan posztulátumok és tabuk moderálják az értelmezést. A hitvitákban ezért áttételesen, de kimutathatók az érdek nyomai, intenciói, ám ezek az általános igazság áruhájában jelentkeznek, hiszen az érdek a maga meztelenségében nem vindikálhatja magának az általános érvényességét.

Parciális marad. Ezért minden hitvita tulajdonképpen a parciális egyetemessé transzformálásának lehetősége/lehetetlensége körül zajlik, és az igazolás sikere azon múlik, az érvelő megleli-e azt a médiumot, azt a mediátort, amely ezt az átalakítást „meggyőzően” végzi el.

A leghatékonyabb médium maga a nyelv, pontosabban a nyelvi alakban megjelenő, általános érvényességet hordozó kognitív sémák („sztenderdek”) össze-rendezett mozgatója. Ezek, nyelvészeti terminológiával élve, a proverbiumok, s a proverbiumszerű, a proverbiummá válás felé mozgó alakzatok, olykor csak jókor és jó helyen alkalmazott frazémák. Csupa olyasmi, amiben Pázmány Péter erős volt. Néhány ilyen nyelvi formulája: „nem mind bors, amit a Kalmár ebe hullat” (PPM 10: 212.); „mint a tőkben esett egér, nem tudok valahová lenni” (PPM 10: 211.); „Szaladgy Farkas, inadban az Igasság” (PPM 10: 261.); „Áruloia az Igassagnac, a ki az Igasságért hazugságot mond” (PPM 10: 21.); „hiussag, es csak az ember agiánac alkotmánia” (PPM 10: 22.); „kinél az igasságh es hazugsagh, az tiztességhes azzoni allat es az hires kurua, egy nyomba iarnac” (PPM 10: 135.) stb.

A sztereotip – vagy a sztereotipizálódás irányába mozgó – nyelvi alakzatok kognitív funkciója egy sajátos jelentésátvitelben ismerhető föl. Önmagukban ezek az alakzatok érzékletesek, közös tapasztalatot fejeznek ki, evidenciaélményt adnak, az ismerőség és az elfogadottság autoritásával bírnak. Mivel már nem szorulnak külön igazolásra, a szemantikai hordozórakéta szerepét töltik be, bármilyen tartalmat célba visznek. Rajtuk keresztül a parciális/esetleges az általánosság jegyét veszi föl. A jelentés érvényességi köre így kitágul, merőben másféle ismeretekre is átvivődik. Ahogy Adorno mondja, az úgynevezett sztenderd a közönségigényből jön létre és a közönségigényt elégíti ki, miközben illegitim módon kiterjeszti és megerősíti azt. Ha például azt mondom, hogy „kutyából nem lesz szalonna”, már egy kutyától és szalonnatól független tapasztalatot idézek föl, s így a kutya és a szalonna viszonya olyasmire vetül rá, amelyet vagy jellemez ez a viszony, vagy nem, de én, a beszélő rávetítem ezt az „evidenciát” a nem ismertre, a tapasztalat körén kívül esőre. Pázmányról szólva Kosztolányi alighanem kimondatlanul is erre az artistikus, de illegitim jelentéskiterjesztésre, átvitelre utal, amikor arról beszél, hogy Pázmány alkalmassá tette a magyar nyelvet az addig ki nem fejezett „gondolatárnyalatok” kifejezésére, érzelmek, indulatok stb. „rezenékeny” megjelenítésére. Ám ő nem beszél róla, mi viszont már nem hallgathatjuk el, ezek a nyelvi alakzatok nem mentesek a rejtett kognitív szerepvállalástól. Szemléletességük, képszerűségük mélyén rejtve, de hatékonyan egy már nem konkrét-esetleges érvényesség is dolgozik. A konkrét-esetleges általános érvényességre tesz szert, azaz a nyelvi alakzat valami mást is célba juttat; a jóízű bölcsesség például hitigazságok illegitim érvényesülését segíti.

Hogy ez mennyire legitim eszköze a kommunikációnak, esete válogatja. A nyelvi-kognitív sémában mindenestre benne rejlik az illegitim határátlépés lehetősége is, és ezzel a hitvitázók, maga Pázmány is, éltek. Méghozzá, a jelek szerint, tudatosan. Pázmány például expressis verbis kimondta (igaz, ellenfele szájába adva a szót): „enis egyszer meg-tanúltam vala, mint kellyen mind két kézre hánni az csell, és útát vesztetni az ellenseggel” (PPM 10: 212.). Majd elismerte:

„hátunkhoz asz, a mi reank ragadott, hogy hamis Hir-költök vagyunk az Praedikatorok” (PPM 10: 213.). Bizony az, amit ő is magas színvonalon és igen hatásosan művelt, az már a hamis valóság termelésének modern tudományaként írható le.

Kosztolányi pedig e téren is született tehetség, és egyben igen jó tanítvány volt.

\*

Az erudíció és a lelemény Pázmány szövegében kétségtelen, hatását ezek nagymértékben előmozdították. Szempontunkból azonban ezekkel legalábbis egyenrangú fontosságú a vita tétjének tematizációja. A vita tétje ugyanis végső soron a hitelvekben testet öltött, vagy éppen azokban eltorzult, hamissá lett „igazság” – a hit, amelyen megütköztek a nézetek, az „igazságon” fordul meg, igazolódik vagy cáfolódik (hiteltelenedik). A szituáció tehát kísértetiesen hasonlít ahhoz, ami 1919/20 Magyarországon is volt. Hitek és meggyőződések dőltek meg, a világ kifordult sarkából, s rövid pár hónap alatt fölcserélődtek a pólusok: ami „tegnap” támadó, offenzív erő és vélekedés volt, „ma” defenzívába szorul, támadások keresztútjébe kerül – ám egyik pólus képviselői sem érezhették biztonságban magukat. Minden pozíció bizonytalan volt s ideiglenes. A „kommunikációs” helyzet pedig melegágya az agressziónak, amelynek a háború már amúgy is megágyazott. Kosztolányinak tehát, sérelmei és helyezkedési kényszere miatt, Pázmány tagadhatatlanul artistikus, hitvitázó metodikája orientációs segédeszközt adott.

Pázmány, már írása elején, afféle kommunikációs traktátust ad. Tétélesen leszögezi: *„Ha ellenetec nincz jo Vraim [...] rövid szoval megh mutatom, melly csalárdul akariác a pártos Tanitok el tüntetni az Igazsaghot hogy megh tantoricsac az Embereket, el ideghenysec az igazssagtul, és az ő halhatatlan hazughagokkal, s ördögghi mestersegekkel, az fő emberec akarattiat, maghokhoz hodoltassac, és az az ő hitekhez kapcsolliác.”* (PPM 10: 47.) Pázmány három részre osztja a maga programját. (1) *„Először megh mondom igazan, es lelki ismeretem szerént, mit higgiem es tanicson az Romai Ecclesia a Hitnecc kötetesegérül.”* Ez alapján kiderül, *„minemü lelki ismerettel keresnec az partos tanitoc az kákan csomot, es setetseghet az vilagosságban”* (PPM 10: 47.). (2) *„Masodszor megh bizonitom, hogy csak Calumnia, patuarkodo vádlas”,* amit az ellenfél mond. *„Ezekből nap szyninél vilagosban ki nilatkozic, hogy a mi Atiankfay erouel csigázzac es tekeric gonoz ertelemre, es magyarazatra az Igassaghot.”* (PPM 10: 47.) (3) *„Harmadszor visza forditom es reatoc feiezem a ti karomlastokat.”* (PPM 10: 47.) S ezzel nyilvánvalóvá teszi az ellenfél elvtelenségét. *„megh mutatom, hogy [...] a mire ember gyalogh megh esküszic, lo haton azt megh szeghesse, söt azon egy lábön állua, megh esküdhetic, visza esküdhetic, es hitiucl szintén vgy kereskedhetic az ember, mind egiéb marhaiaual.”* (PPM 10: 47.)

Ha Pázmány mára zavaróan régies ortográfiájával megbirkózunk, akkor okos és érzékletes érvelés áll előttünk. Az ellenreformáció leleményes *spin doktorát* olvassuk – s Kosztolányi meg is értette ez a kommunikációs instrukciót. (Erre már csak azért is jó esélye volt, mert Pázmány nyelvi artistikuma olyan militáns keresztény elkötelezettséggel párosult, amely 1919/20-ban a formálódó „keresztény-nemzeti” kurzus ideológiai őseként, megalapozójaként is fölfogható volt. Sőt még az sem lehetetlen, hogy Bangha páter, az Új Nemzedék tényleges irányítója Pázmányra mint lehetséges őstre felhívta munkatársa figyelmét.)

A hitvitázó, így Pázmány is, értelemszerűen mindig saját álláspontját tekinti az „igazság” képviselőjének, vagy ha úgy tetszik, a helyes hitnek, és az ellenfeleket tartja a hamisság képviselőinek. A vita során azonban szükségképpen nemcsak minősíti, de érzékletesen jellemzi is ellenfeleit, s e jellemzésekből kibontakozik a hamis realitás termelőinek módszere, gyakorlata – amelyet, paradox módon, de szükségképpen, saját gyakorlata is demonstrál. Rövidre fogva: a központi fogalom, amely körül az értelmezések csatája dúl, az *igazság*. Mert a saját hit az igazság képviselete, a hitet az igazság igazolja, hitelesíti. A „pártos tanítók” az igazságot tüntetik el, méghozzá „csalárd” módon. A cél az emberek „megtántorítása”, „elidegenítése az igazságtól”, valamint a „halhatatlan hazugságokkal” és „ördögi mesterségekkel” a fő emberek „magukhoz hódoltatása”, azaz megnyerése – s ezzel a hitükhöz kapcsolása. S hogy hogyan ügyködnek céljaik eléréseért a „pártos tanítók”? A „kákán is csomót keresnek” és „setétséget a világosságban”. Azaz nem átfogó, elvont logikai elemzéssel dolgoznak, hanem beleakaszknak részletekbe, és a visszájára fordítják az összefüggéseket. A hitvita tehát „kommunikációs” küzdelem, s a harc *nem a megértésért* folyik, hanem a (potenciális) hívek *meggyőzéséért*. S ezt Pázmány demonstrálja is: hatni, meggyőzni akar, bármilyen eszköz bevetésével. Ha kell, indirekt érveléssel, az ellenfél érvelésébe belehelyezkedve, azt hiteltelenítve (mint tette az a Pardon-glossza is, amelyben – idéztük már – a Pázmányra való hivatkozás is fölbukkant). Ha kell, érzékletes metaforák csatába küldésével. Jellemző például, hogy amikor ellenfeleiről azt sugallja, hogy az ellenfél hitéből az következik, hogy „*amire az ember gyalog megesküszik, lóháton azt megszeghesse*” – voltaképpen egy klasszikus toposz variációját mondja föl. A remekül író és jól vitatkozó, ám az erkölcs bajnokának nem tekinthető Sallustius is azzal vádolta, egyébként ugyancsak kvalitásos, ám ugyancsak nem makulátlan ellenfelét, Cicerót, hogy más álláspontot képvisel ülvén, és mást állva. Azaz közönséges szélkakas. (Ld. Horváth István Károly Sallustius-esszéjét. Tiszatáj, 1965. 7. sz.) S az efféle metaforika, szerkezetéből következően, többnyire csakugyan hatásos, hiszen a vélemények „mozgása” meglehetősen általános tapasztalat, mondhatnánk, köztapasztalat. Csaknem bárkire ráhúzható e vád. – S a képes beszéd nagy, „kommunikációs” előnye, hogy a kívánt üzenet lényegét a logikáról a szemantikailag mozgó, de legalábbis rögzítetlen, értelmezői szempontból „szabad” képre helyezi át. Maga a kép hat, s felülírja a szikár, konkrét logikumot, az általánosság „igazságába” emelve át azt. Pázmány nyelvének képisége pedig igen erős, ilyen jellegű hatástörténeti potenciája igen nagy.

A metaforikus átvitel különösen akkor hatásos Pázmánynál, amikor rivális ellenfelei, például a lutheránusok és a kálvinisták megnyilatkozásait kell egymás ellen kijátszania. Az egyik „Lutherista” például azt írta, hogy csak „apolec dolgokban” van köztük eltérés, ám gyanútlanul idézte Beza egyik mondatát is, amelyet aztán Pázmány is idéz (hitelessége bizonyítékaként latinul), majd mindjárt le is fordítja: „*ved eszedbe ennek a Bezanac Istentelen Epicureassagát, kinél az Igassagh es hazusagh, az tisztességes asszonyi állat és az hires kurva egy nyomba járnak*” – majd egy kálvinistát is idéz és fordít: „*a mi tudományunkat ördögh ganéjának, mi magunkat pedig ördögnek hites szolgálójának [...] nevez Beza*” (PPM 10: 135.). Ezt követően Pázmány az egymás ellen fordított szövegekből azt a következtetést is levonja:

„ezekből és sok számtalan egymás ellen való undokításokból megtetszik, hogy ők is magukról bizonyoságot tésznek, hogy Eretnek mind az két fél” (PPM 10: 135.).

Maga a norma, melyet elfogad, persze igen magas. Idevágó tézise, egy saját fogalmazású tömörítvény, melyet megint latinul is megad, majd lefordít, nem kevesebbet állít: „Árulója az Igazságnak, aki az Igazságért hazugságot mond.” (PPM 10: 21.) De mikor mondunk hazugságot? Mi az, ami már hazugság? Erről Pázmány, nem véletlenül, hallgat.

\*

Ha Pázmány hitvitázó leveleit és a Pardon-glosszákat egybeolvassuk, az időbeli távolság (kb. 300 év) és a tematikai különbség ellenére, nem lehet nem észrevenni egy nagyon mély szemléleti és metodikai rokonságot. Mindkettőből hiányzik az adott kor valóságának és érdektagolódásának racionális elemzése, leírása, mindkettőben a hitek különbsége generálja a küzdelmet, s mindkettőben a „mi” és az „ők” dichotómiája jelöli ki az igazság/hamisság viszonyát. Az igazság a miénk, a hamisság az ő jellegzetességük. De az igazság/hamisság kritériumai mindig impliciték és szubjektívek: az „ő” hamisságukkal a „mi” igazságunk áll szemben. S mindez merőben önkényes. Az aktuális, a mozgó érdek szerint. A minősítésnek nincs külső, „objektív” mércéje; az aktuális érdek jelöli ki mindenkor az ellenséget (a megnevezett ellenségek névsora a Pardon-glosszában például igen terjedelmes), és ez az érdek irányítja az értelmezést is. A fogalmi, diszkurzív megközelítés csaknem teljesen hiányzik, a képi, metaforikus megjelenítés dominál, a fikció és a realitás egybeemosódik. Egy másodlagos, teremtett, nyugodtan mondhatjuk: *hamis realitás* foglalja el a beszédteret. Az érdek persze többnyire kódolva van, mint „erkölcs”, mint „igazság” jelenik meg, s mint ilyen, nem szorul bizonyításra. „Evidencia.” Ez a későbbi születésű *homo moralis* ideologéma elfogadói számára meglepő lehet, de ha végiggondoljuk a glosszák funkcióját, már egyáltalán nem az. Az Andrássy Gyula pálfordulását értelmező glossza erről világosan beszél: „Andrássy Gyulában igenis az élet nagyszerű következetessége lüktet, míg a jelszavak mögött a tartalmat keresi, és nem elvéhdedett terminus technicusokhoz köti fölkanyarodó pályáját, hanem a benne élő mélységes erkölcsi parancshoz. A szavakat a történelem termi.” (PGI 312.) A kódolás jól átlátható: (1) az érdek előbb erkölccsé magaszosul, majd (2) a posztpardonos időkben ez az „erkölcs” szükségképpen problematizálódik. Kosztolányi ekkor már azt támadja, amit ő maga konstruált. Ennél azonban jelen összefüggésben fontosabb és árulkodóbb egy meghatározottság, amely doktrínákat ír felül és szavakat teremt. Ez az „élet nagyszerű következetessége”, amely Kosztolányi szerint a pálfordulásban is ott „lüktet”, s amely – vegyük észre – mint „egy ember lüktető gondolatai” Pázmány Péter „magyar prózájába” is beleágyazódik. S bár Pázmányról a *Nyugatban* Kosztolányi azt hangsúlyozza, hogy Pázmány után „ezen a nyelven nincs lehetetlen”, nincs olyan, ami ki ne lenne fejezhető, mi – már ismerve Pázmány műveit – már tudjuk, ez a nyelv a hitvitákban kiformalódott nyelv. Vagy ha úgy érthetőbb, a hitvitákon edzett „élet nagyszerű következetessége” lüktet benne. Ez bizony a nyelvi differenciáltság és a speciális érvelési metodika hallgatólagos összekapcsolása. A szofisztikált beszéd egy formájának (indirekt) fölmagasztalása.

\*



Esterházy Péter azt mondja valahol, hogy „*Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot*” (Esterházy 2000: 9.). Ez a formula, mint érdeklődésélénkítő stíléma, mint *bon mot* jó, de mint episztemiológiai tézis, csak korlátozott érvényességű. Az igazság teljességét sohasem ismerjük, csak közelítünk hozzá, részigazságokat (az ontológiák alapját képező „elemi” igazságokat) azonban ismerünk, hazugság pedig – köztapasztalat ez – *van*. Nagy kérdés persze, hogy a „hiányos”, részleges tudáson alapuló hozzávetőleges ismeret, vagy éppen a tévedés már hazugság-e, a hamis realitás része-e, vagy valami más? Bizonyos, az emberi tudás, azaz az igazság ismerete mindig részleges, fokozatosan kibontakozó, a tévedés és a hazugság igazságfoka tehát, bár más-más mértékben, egyaránt korlátozott. A kettő között mégis ég és föld a különbség. Néhány, az összefüggéseket megvilágító példa erre.

Ismeretes, azt szoktuk mondani, a nap lemegy, vagy éppen fölkel, és csak-ugyan így is látjuk. Szemléletünk ezt a beszédmodot indokolja. Ám egy ideje már tudható, nem így van. A szemléletünkben megjelenő mozgás megtéveszt bennünket, a látvány (lemegy, illetve fölkel) perspektivikus tévedés, valójában a Nap, a Föld és más bolygók együttes és egymáshoz viszonyított mozgását érzékeli így, tévesen, a közvetlen szemlélet. Ez azonban nem hamis realitás, hanem csak látszat, amelyet a közvetlen emberi percepció hoz létre. Ez a látszat ismereteink gyarapodásával korrigálható, s ez a látszat nyitva hagyja a megismerés lehetőségét.

Van Kosztolányinak egy *A szörny* című „báb- és rímjátéka” 1917-ből (Kosztolányi 1918), amely a műfaj szándékolt „naivitásán” belül nagyon komoly fejleménnyel, a háború bizonyos következményeivel néz szembe. Ebben, enigmatikusan ugyan, de utal rá, hogy a háború valami nagyon bonyolult folyamat eredménye, ugyanakkor megjeleníti a „háború okozóját” kereső katonák reakcióját, akik végül megölik a „szörnyet”, vagyis azt, akit a „háború okozójának” tartanak. Mai távlatból nehezen lehet tagadni (bár van, aki tagadta!), hogy a „báb- és rímjáték” e ponton Tisza István gróf 1918 végi meggyilkolását anticipálta. Természetesen Tisza, a szó szoros értelmében nem volt az „okozó”, a háború nem egy személy hibája vagy bűne volt, de a háborús szenvedéseket lereagáló „néplélek” a maga szempontjából okkal és joggal értelmezte így Tisza szerepét, amely addigra teljesen összefonódott a háborúval. A gróf a gyilkosság pillanatában maga is úgy ítélte meg, „ennek így kellett történnie”. Szempontunkból azonban most nem is ez a legfontosabb, hanem az, hogy a gyilkosságot Kosztolányi *nem* előírta, hanem *prognosztizálta*: kiszámította, megjósolta. S igaza lett. *A szörny* tehát, lényegi ponton való sejtelmessége ellenére, nem a hamis realitás megteremtője, de ellenkezőleg, a döntő ponton a realitás egyik, sokak számára akkor még rejtélyes összefüggésének *föltárása*. (A bábjáték enigmatikusnak meghagyott dimenziója egyszerre árulkodik a szerző bizonyos korlátairól, s anticipálja majdani magatartásproblémáját. Egyféle hibának is minősíthető tehát, ám ez *A szörny* igazságfokát nem hatálytalanítja. A valóság lényeges összefüggésének a föltárása a döntő a valósághoz való viszony szempontjából.)

Van Kosztolányinak egy nevezetes glosszája is 1920-ból (PGI 312.). Ez – címe: *A nemzeti gyászhoz – a Népszava szerkesztőjének, Somogyi Bélának a meggyilko-*

lásával foglalkozik, egészen pontosan a gyilkosság igazolásával. Látszólag Tisza meggyilkolása és Somogyi megölése párhuzamos fejlemény, „csak” az egyik az egyik oldalon, a másik a másik oldalon lett az indulatok áldozata. Ha azonban a meggyilkolt szerkesztő történetét közelebbről szemügyre vesszük, kiderül, maga a történet is más jellegű, és a történethez való narratív viszony is más. Tiszát, a háborús szenvedésekért elégtételt véve, katonák egy csoportja egyszerűen lelőtte, Somogyit viszont elrabolták, megkínózták, megölték, és – demonstratív gesztusként – a Dunába vetették. Somogyi meggyilkolása nem valamiféle spontán népharag megnyilvánulása volt, hanem előre megtervezett, megszervezett, a bosszút és a megfélemlítést kombináló, tudatos megtorlóakció. Még Somogyi kísérője, a semmiben el nem marasztalható fiatal újságíró, Bacsó Béla is (pusztán azért, mert ott volt), a megtorlás áldozatául esett. S ami szempontunkból mindezeknél fontosabb, a glossza írója ezt nem „megjósolja”, hanem utólag, szemrebbenés nélkül *igazolja*. S hogy igazolhassa, az áldozatból bűnöst fabrikál. A gyilkosságig vezető történeti folyamat jellege, dinamikája, az érdekviszonyok valóságos természetűe, „bűnt” és „büntetést” generáló logikája pedig rejtve marad. Az áldozat, bűnössé nyilvánítva, de bűnösségét nem igazolva, az akció negatív szereplőjévé alakul át. Azaz az áldozat és gyilkosai diametrálisan *ellentétes pólusai* az igazolás során, pusztán az alkalmazott retorika révén, *fölcserélődnek*. Ez nem „tévedés”, nem hiányos – részleges – tudáson alapuló naiv és hozzávetőleges elbeszélés, ez a valósághoz való viszony tudatos és célirányos meghamisítása. A kínos valóság átfestése, hamis realitással való helyettesítése.

Az igazság elzárásának „kommunikációs” eszköze és módja.

A glosszairó e „tudománya” pedig, Bezának, a régi auktorinak (Pázmány magyarította) szavával: „az ördög ganéja”.

\*

Igazság és hamisság relációjában nem kerülhető meg egy fontos kérdés. A szemlélet, a látvány *közvetlen* percepciója elégséges-e az igazság felismeréséhez? Ismeretes, az emberi percepció igen nagy százaléka a látáson alapul, s tény, a kép rengeteg olyan információt is tartalmaz, amely nem, vagy nem könnyen verbalizálható – azaz sokszor gazdagabb részletekben, mint a szó, amelynek a képet is le kéne írnia. Ugyanennek az összefüggésnek a másik oldala, hogy a szöveg képisége maga is képszerűen működik, és könnyebbé teszi a megértést: a „kép” a szövegben is jobban hat. A metaforikus narratíva „olvashatóbb”, mint a szikár absztrakció; Pázmány írásai például könnyebben befogadhatók, mint mondjuk Kantéi. Mindez azonban a befogadásnak csak egyik szintjére áll. A kép, a képiség önmagában nem tudja megadni azt, ami csak a közvetlen szemléleten „túlról”, a valóság elvont elemzésével tárható föl. Nemcsak a matematikai absztrakció teljesítőképességére kell itt gondolnunk, de az emberi társadalmak működésének – látszólag konkrét szereplőkre, eseményekre, személyközi viszonyokra stb. is fölbontható – megértésére és leírására is. Az 1914/20 közötti, korábbi példánkban már jelzett fejlemények megértési kötelessége is bevezet e problémakörbe.

Hogy ki volt például a „háború okozója”, korántsem olyan egyszerű kérdés, amelyre a közvetlen szemlélet – elvont elemzés nélkül – megadhatná a választ.

Rá lehet bökni ugyan valakire, például Tisza Istvánra, vagy a német császárra, esetleg Gavrilo Principre, vagy másokra, hogy ő volt az „okozó”, ám a pró és kontra érvek végeredménye aligha lenne megnyugtató. A kérdés megválaszolásához mélyebbre kell menni, absztraktabb szerkezeteket és működésmódokat kell átvilágítani. Hogy a közvetlenül nem szemlélhető is láthatóvá váljon. Hogy 1914/20 története, szereplőinek mozgása stb., s egyáltalán nem utolsósorban mindezek „eredménye” érthetővé váljon. A sok erről szóló rivális elbeszélés nem könnyíti, inkább nehezíti a megértést. Az „érthetetlen”, de legalábbis „zavaros” fejlemények örökre rejtélyesek maradnának, ha az elemző ész nem vetné alá analízisnek a közvetlenül nem szemlélhető is. Vagyis a szemlélhető mögöttesét. Akkor ugyanis nem derülne ki, hogy ez az időszak, mai szóval élve, a globalizáció első nagy konfliktusának volt az időszaka, amely már a globális tőkeértékesülés lehetőségeiért vívott, addig elképzelhetetlen mértékű és kíméletlenségű harcnak a generálója. A tét pedig a „nemzeti” (pontosabban: nemzetinek hitt) tőke pozícióinak megerősítése vagy elvesztése, a belőlük épülő gazdaságok megrendülése vagy/és alárendelt helyzetbe kerülése, e gazdaságok politikai felépítményének, a birodalmaknak a megsemmisülése, „nemzeti” tradícióknak és identitásoknak a szétporlasztása stb. stb. A kockára tett, elveszthető, s jórészt el is vesztett tétek sorolása könnyen folytatható lenne. De a történelem *camera obscurá*ja ekkor már nagyüzemi teljesítménnyel dolgozott: a valóságos viszonyokat, bonyolult kódolás után, a feje tetejére állította, s így nehezen átláthatóvá tette. A szerepek pedig felcserélődtek: a rendszerkritikus változtatni akarók, mint a nagy konszenzusból kilógó intellektuális vagy/és politikai „deviánsok” a katasztrófa bűnbakjaivá váltak, s azok, akik e szörnyű viszonyok privilegizáltjai voltak, pozícióik gyengüléséért elégtételt próbálván szerezni, megmaradt hatalmuk birtokában úgy változtatták meg az erőviszonyalakítás politikai, jogi stb. technikáit, hogy még a közösség addigi előnyei is a visszájukra fordultak. A világ tartósan kíméletlenebbé, ridegebbé vált. 1918/20 ennek a nagy, átfogó átalakulásnak a legvégletesebb összefüggéseit vetette fölszínre, tette közös, de jórészt meg nem értett tapasztalattá. A létharc végletessége pedig a nyers erőszak és a kifinomult manipuláció lehetőségeit egyaránt mobilizálta.

E folyamatban mindenki vesztes lett (Európa világtörténeti pozíciója például ekkor rendült meg visszafordíthatatlanul) – de persze nem egyenlő indulási helyzetből és nem azonos mértékben. Az elcsatolt Erdélyben birtokos arisztokráta vagyona például ilyen-olyan szerződéseket és alkuk révén nagyrészt átmentődött, Bethlennek vagy Bánfynak „Trianon” után is maradt mit a teje aprítania, de sokan földönfutók lettek. Egy fiatal költő pedig hamarosan már azt írta: „aki szegény, az a legszegényebb”. S mindez nem a „zsidók”, nem a „szabadkőművesek”, sőt még csak nem is a „bolsik” miatt következett be, hanem egy absztrakt módon érvényesülő logika dinamizáló ereje révén. Mindazok, akikre mint modern, szekularizált bűnbakokra ráterhelődött a végzetes metamorfózis felelőssége, s akikre ezért ráégett a stigma, valami a személyesnél sokkal mélyebben fekvő, hatalmát egy elvont logika szerint érvényesítő hatalom, a tőke helyett „vitték el a balhét”.

Az absztrakt elemzés föltárá erejének figyelmen kívül hagyása, az elemzés megbélyegző „kommunikációval” való helyettesítése persze nem volt véletlen. A nagy megrázkódtatás után, a változó körülmények közt is ez tette lehetővé az addigi végzetes gyakorlat folytatását, s ez lehetetlenítette el a közösség hatékony önkorrekciójának gondolati kidolgozását.

A hamis realitás termelése ezért a modern korszak nagy vízválasztója lett. Az emberi önemancipáció legfőbb blokkolója, a nyers erőszaknál is hatékonyabb, de az erőszaktól nem független állagvédő eszköz és módszer.

\*

A nyelvi képszerűség használatának természetesen nemcsak veszélyei vannak, de lehetőségei is: élénkíti a szöveget, megkönnyíti a percepciót stb. – így nemigen nélkülözhetjük. Ám szemantikai természetete ideálissá teszi a rosszhiszemű használat számára. A nyelvi képet célirányosan lehet használni, s a kép fölszabadulván a történeti és logikai összefüggések diktátuma alól, az önkényesség eszközévé tehető. Jól szolgál például az ellenfél kigúnyolásához is – ha igencsak elszakad is a tárgyi vita látszatától is. A kép, ha kell mint képletes kommunikáció, igen hatásosan stigmatizál. Egyetlen példa erre Pázmánytól, két variációban (1609-ből és 1613-ból). A metaforikus „üzenet” ismételt előkerülése és finom retorikai fokozása egyaránt árulkodó. A hitszegés lehetséges „pönitenciáját” 1609-ben így formulázza: „*attúl [...] ne féljenek, hogy a Hit szegéséért oly Poenitenciát adjanak, mint Váradi Gál pap adott volt régebben, tudni illik, hogy az felső és alsó száját, mikor törlést kívánnak, árva csalánnal törölné esztendeig*” (PPM 10: 46–47.). Ugyanez 1613-ban így jött elő: „*Ne is féljen senki, hogy most a Hit szegésért oly poenitenciát adjanak, mint az Váradi Gál Pap adott volt régenten, tudni illik: hogy esztendeig az felső és alsó száját, mikor törlést kívánnak, árva csalánnal törölje.*” (PPM 10: 189.) Mindkét formulázás ügyes, elegáns, eufemizál és mégis brutális – az „alsó száj” ugyanis, nem kétséges, a fenéke, pontosabban a végbele nyílása a hitszegőnek, amelyet csalánnal törölni, képzelhetően, nem a legkellemesebb foglalatosság. S bár a megfogalmazás szerint e kínos „pönitenciától” most nem kell tartani, Pázmány gúnyszava megsemmisítő. A „hitszegő” ilyen büntetésének már kilátásba helyezése is elítél és *nevetségessé* tesz – s e retorika célja éppen ez. A diszkreditálás.

\*

A hamis realitás előállításának irodalmi (írói) szempontból van egy igen érzékeny pontja: „technológiai” közelsége az irodalmi fikcióhoz. A fikció – per definitionem – a valóságtól való kisebb-nagyobb eltérés megszólalási módja. De a remekmű ezektől az eltérésektől függetlenül vagy éppen ezek által a valóság egy mélyebb, igazabb dimenzióját is ki tudja fejezni. Eltér például a világ konvencionális képétől, a fölszín domborzataitól, hogy az igazán fontosat, a mélyszerkezet „láthatatlan” erejét és működésmódját megmutathassa. Az erre a státusra fölemelkedni nem tudó „közönséges” irodalom azonban megmarad olyan fikciónak, a valóságtól való olyan eltérésnek, amely éppen a lényegét nem képes föl idézni, s akaratlanul is a látszatok és a béklyózó konvenciók rabja marad. A fikció így megmarad önkényes és érdektelen világnak. Az ilyen „irodalom” története a modernség korában ezért temetetlen halottak tömegsírjába süllyed.

Tevékenységet maga Kosztolányi is művészetként fogta föl. Ismeretes, a „pardonozó” Kosztolányi még glosszairói tevékenysége művészi jellegét is hangsúlyozta. Ezt felesége, óvatlanul, ki is fecsegte a megsértett bécsi emigránsok előtt, mondván, a Dezső egy művész, őt nem érdekli a politika, ő hajlandó reggel az *Új Nemzedék*be, este a *Népszavába* írni, mert ő egy művész. S a feleség e fecsegését utóbb maga az író is megerősítette, jóllehet ez az öninterpretáció hamis. Úgy vélte, az újságírók megítélésének szempontjából az a döntő, hogy *hogyan* írják meg azt, amit bérmunkásként meg kell írniuk – függetlenül a képviselt politikai iránytól. Ez az interpretáció, szögezzük le még egyszer, hamis, – de nem teljesen megalapozatlan. A hamis realitás és az irodalmi fikció nagyon-nagyon közeli rokonok, van közöttük érdemi érintkezési felület. Nem is véletlen, hogy az egyik kései Esti Kornél-szöveg, a *Világ vége* paradigmatiszta tisztaságban utal erre az összefüggésre. A fikcióbéli egyik álomleírás kapcsán olvashatjuk a vallomásértékű – önreflexív – szakmai tapasztalatot. Az álom, mondja az elbeszélő, „olyan valószerű, mint egy jó írásmű, mely a hihetlent és a túlvilágit hétköznapi keretbe helyezi, tények és adatok közé, s éppen ezzel teszi elfogadhatóvá, igazán meggyőzővé” (Pesti Hírlap, 1935. október 13., kötetben: *Tengerszem. 77 történet*. Bp. 1936. 153–157.). Ha a hamis realitás és az irodalmi fikció közötti alapkülönbséget abban véljük fölismerni, hogy az előbbi önmagát realitásként adja el, az utóbbi pedig fikcióként, azaz irodalomként, valami lényegeset mondunk ki, de nem a teljes igazságot. A probléma lényegét így még megválaszolatlanul hagyjuk. Relativizáljuk a valósághoz való viszonyt, s paradox módon eltüntetjük, vagy legalábbis elmaszatoljuk a jó irodalom (a hiteles, föltáró, megvilágosító szerepű fikció) igazságtartalmát. Azaz egyebek közt egybemossuk a jó irodalmat és a gyöngye irodalmat, pusztán azért, mert mindkettő fikciós szöveg, s így azonosítódik az előbbi igazsága és az utóbbi (irreleváns) hamissága. Pedig a rossz irodalom – művészi becsvágya ellenére, a lényegét adó inautentikussága következtében – nem kapja meg az „igazság” pecsétjét, érdektelen marad. A hamis realitás, a rossz (hiteltelen) fikció és a jó irodalom között másban van a különbség. Tetszik vagy sem, az *erkölcsben*, amely önmagában is valóságalkító tényező. A hamis realitás: a realitás áruhájában föllépő hamisság, a hiteltelen (rossz) fikció: az irodalom áruhájában föllépő hamisság (amelynek veszélyességét csak érdektelensége enyhíti), a jó fikció pedig az irodalom köntösében föllépő igazság – fikció a valóság igazságának mélyebb kifejezésére.

Mindez természetesen rossz hír az irodalmi nagyüzem munkásainak. Az irodalmi címke önmagában egyetlen művet sem tesz értékessé; a fikciós szövegek túlnyomó többsége pedig gyorsan és visszavonhatatlanul kihullik a releváns szövegek köréből. Még akkor is, ha a rossz „irodalom” indái kétfelé is tapogatóznak: a jó irodalom és a hamis realitás felé. De a kettő, végső lényegét tekintve, nem összeegyeztethető. Vagy-vagy.

\*

Kosztolányi a Pardon-rovat megteremtésével és a rovat glosszáinak rendszeres írásával a hitvitázó Pázmány Péter jó tanítványa lett. Pázmányról szólva igazat mondott, őt, a hajdani kardinálissal ellentétben, nem az ellenreformáció korának

teológiai vitái érdekelték. Ő, miként mestere is, a *saját* korában élt, és saját kora ideológiai harcaiba kapcsolódott bele. De ötletesen, sok nyelvi leleménnyel, nyugodtan állíthatjuk: artistikusan. Úgy, ahogy – mutatis mutandis – Pázmány is. Am ahogy Pázmány, ő is mélységes képmutatással, csalárdul látta el feladatát. A morál, amely centrális szempontja volt a glosszáknak, az érvelés során amorális retorikává, célirányosan alkalmazott hatáselemmé változott. Viszont ez az alkalmazott „tudomány”, melyet egy hajdani „tanító”, mint láttuk, az „ördög ganéjának” nevezett, Kosztolányi tollán tovább fejlődött. Tömörebb és gyilkosabb lett. E tekintetben sokakat megelőlegezett.

## Irodalom

- Balázs Mihály 2008: *Hitvita és fabula = A magyar irodalom története, I.* (A kezdetektől 1800-ig) Szerk. Jankovits László, Orlovszky Géza. Bp.: Gondolat, 394–409.
- Esterházy Péter 2000: *Harmonia Caelestis*. Bp.: Magvető
- Kosztolányi Dezső 1918: *A szörny.* = Uó: Káin. Bp. 133–144.
- Kosztolányi Dezső 1920: *A magyar próza atyja.* Nyugat, 19–20. sz. 911–917.
- Kosztolányi Dezső 1928: *Pázmány Péter.* Új Idők, ápr. 8. 411.
- Lengyel András 2001: *Egy Pardon-cikk s utóélete.* A publicista Kosztolányi portréjához. Magyar Média, 2. sz. 5–15.
- Lengyel András 2010: *Képzelet, írás, hatalom.* Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szeged: Quintus
- Lengyel András 2013: *A mindennapok szemüvegkészítői.* Sajtótörténeti tanulmányok. Bp.: Nap
- Lengyel András 2015a: *A „harcos templom” propagandistája.* Egy Új Nemzedék-cikk néhány tanulsága = *„Inkább figyelj talán az irodalmat”.* Írások Veres András 70. születésnapjára. Szerk. Jeney Éva, Kálmán C. György. Bp.: Reciti, 103–109.
- Lengyel András 2015b: *A Kosztolányi-életmű sötét oldala.* Eszmélet, 106. sz. 172–191.
- Lengyel András 2019: *A „pesszimista” presztízssértelmezés.* A Babits–Leopold-vita egy tanulása = *Forrás*, 5. sz. 62–77.
- PGI = *Pardon... az Új Nemzedék rovata Kosztolányi Dezső szerkesztésében 1919–1921.* Szerk. Arany Zsuzsanna. Bp. 2019: Osiris
- PPM = *Pázmány Péter: Egy keresztyén prédikátortól, S.T.D.P.P. az kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz íratott öt szép levél (1609) + Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél (1613).* Sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta Horváth Csaba Péter. Bp. 2019. Universitas (Pázmány Péter Művei 10.)